

Česká šlechta ve 13. století a její rozdělení

A. Stav před rokem 1300. „Statuta Konráda Oty“ a jak ovlivnila pohled literatury na vrstvu urozených.

Z listin i ze zápisů kronikářů dob dávno minulých vyplývá, že privilegovaná vrstva, zkráceně šlechta, byla označována termíny: *natu maiores* (1067),¹ *comites* (1087² nebo v případě jednotlivce *comes*)³, *nobiles* (1087),⁴ *primates* (1087⁵ a 16. června 1160),⁶ *milites primi ordinis* (1125),⁷ *proceres* (1140),⁸ *milites nobiliores*,⁹ *nobiles seniores* (1169).¹⁰

„Statuta Konráda Oty“,¹¹ vyhlášená na kolokviu v Sadské roku 1189 dělila šlechtu na *virii nobiles maiores* a *virii nobiles minores*.¹² Vyplývá to z textu uvedeného v prvním bodě těchto statut: „Všechny dědičné majetky, které muži jak **urozenosti vyšší** tak **nižší** bez žalob spravedlivě a pokojně dosud drželi od časů knížete Konráda, budou v míru a pokoji držet i nadále.“ – (*Omnes hereditates, quas virii nobiles maiores quam minores tempore ducis Conradi sine querela juste et pacifice hucusque possederunt, in bona tranquillitate pacis ammodo possident.*) Přesto Josef Žemlička tvrdí, že v časech prvních dědičných králů (Přemysla Otakara I. a Václava I.) nebyla ještě šlechta vyhraněnou vrstvou, která by se dala označit jako vyšší a nižší, ačkoli i podle něj rozhodně vykročila k majetkové a politické emancipaci.¹³ Není možné ani říci, že toto dělení odpovídá dělení vžitému za pozdějších časů tedy na *nobiles* a *milites*, resp. na panský a rytířský stav, ranný ani vrcholný středověk totiž těchto českých termínů neužívá.

Starší literatura¹⁴ dodržuje dělení podle „Statut Konráda Oty“ a k *nobiles maiores* řadí panské rody (pánové, u Jirečka¹⁵ jsou označeni jako *lechové*). Šlechtu nižší potom nazývá *vládkové*, *milites*, (na

¹ Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae ecclesiae pragensis decani Chronicon Bohemorum (Cosmae chronicon), Scriptorum rerum bohemicarum (SRB), Tomus I-[III], Praha 1783, s. 140.*

² Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 173 - comitis a s. 174 - Alexius Comes.*

³ O výskytu titulu *comes (comites)* napříč *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (CDB) I. viz glossarium latinum s.552-553, ze všech vybírám CDB I. č. 79 s. 82 ze 3. února 1078, kdy je v listině, kterou vydává Ota, kníže olomoucký se svou ženou Eufemií pro klášter sv. Štěpána na Hradisku (u Olomouce), termínem *comites* označena celá skupina urozených svědků, spolu s nimi tam vystupuje král Vratislav I. (ještě jako kníže) a biskup Jan s *abbatibus a cappelanis.**

⁴ Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 175 – in hac pugna soli tantum nobiles interierunt.*

⁵ Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 173 - primi inter Primates.*

⁶ CDB I. č. 208, s. 194-197 (na s. 195).

⁷ Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 274 – Bohemi primi et secundi ordinis.*

⁸ Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 142 – ibi Proceres et Comites.*

⁹ Objevili se ještě roku 1271 viz Josef DOBROVSKÝ, František Martin PELCL, František PALACKÝ, *Cosmae Chronicon, SRB I-III, s. 417.*

¹⁰ CDB I. č. 246, s. 217, „nález starších urozených Čech“ - *iudicium nobilium seniorum Boemie.*

¹¹ *Statuta ducis Otonis* se dochovala v konfirmacích Přemysla Otakara I. a Oldřicha Korutanského, viz Antonín GINDELY, *Staré paměti dějin českých, svazek 1., Praha nákladem kněhkupectví I. L. Kolber 1865, s. 53, hlava 29 a s. 62, hlava 33.*

¹² CDB I. č. 323, s. 296-297, srovnaj Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 168 a 177.

¹³ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských s. 378.*

¹⁴ Hermengild JIREČEK, *Slovanské Právo v Čechách a na Moravě, Doba druhá Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha Sklad Karla Bellmana 1864; Jan M. HULÁKOVSKÝ, O původu jmen rodních, In: Časopis musea Království českého 1860; H. JIREČEK, O starých soudech slovanských v zemi české, In: Právník. Časopis věnovaný vědě právnícké vůbec, Ročník první 1861; H. JIREČEK, O soudech župních, neboli cúdách, In: Časopis musea království českého, 1856 XXX. ročník, svazek čtvrtý; Karel Jičínský, Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje, Praha 1862, nákladem c.k. univerzitního kněhkupectví J.G. Calve.*

¹⁵ Tamtéž, s. 63.

označení *milites* si ovšem musíme dát pozor, nemusí vždy znamenat jen příslušníka nižší šlechty viz dále v článku, kapitola C) *milites secundi ordinis, viri nobiles minores, wladykones*.¹⁶

Novější literatura, spíše než do dvou skupin podle „Statut Konráda Oty“, dělí šlechtu konce 13. století do tří skupin.¹⁷ Jsou zde páni – *suppani, domini, barones, nobiles, magnates*, pak vrstva střední, ukrývající se za mnohoznačným *milites* a vrstva nejnižší, závislá na předchozích dvou (zejména pak na skupině první), kterou tvoří *clientes, druhoes, famuli, servientes*.

Nástupem Českého království mizí staré tituly uvedené v úvodu článku a ujímají se termíny, kterých starší doba neznala nebo v takové míře neužívala. „Některé z nich získávaly nový obsah... Předáci a velmoži se oslovují jako *nobiles*,¹⁸ *virii nobiles*.“¹⁹ Titulu *nobilis vir* užívá Kojata roku 1229 v listině, kterou Přemysl Otakar I. klášteru sv. Vavřince v Opatovicích²⁰ odevzdává vesnice, jejichž jména jsou v listině zanesena a potvrzuje darování dalších donátorů. Zde je nejprve Kojata označen jako *Coyata filius Hrabíše* a poté již jako *Coyata vir nobilis*.

B. Nejpoužívanější šlechtické tituly.

1. Tituly *baro (barones)* a *suppanus (suppani)*

Pro špičku zemské aristokracie se šíří užívání označení *barones*²¹ a s ním *suppani*. Titulu *Barones* bylo užito poprvé 1176²² v listině, kterou Soběslav II., potvrzuje tribut zvaný *homutne* na řece Olšavě, jenž Soběslav I., kníže český, daroval olomouckému kostelu, a také věnování vesnic témuž kostelu moravskými knížaty Oldřichem a Konrádem III. Otou a rytířem Sedlekem, kde se uvádí *tam Boemis quam Morauis barronibus*. V jiné listině²³ z 10. března 1222, jíž poskytuje Přemysl Otakar I. klášterům a kostelům pražské diecéze důležité imunity a práva, jsou šlechtici označováni jako *barones vel alii milites*. Na začátku téže listiny jsou tito urození zvaní také *suppani* ve slovním spojení „*podle rady županů našich*“ – (*de consilio suppanorum nostrorum*).²⁴

Suppani (župani) se poprvé objevují 2. května roku 1187 v listině knížete Fridricha pro vyšehradskou kapitolu. Dává proboštovi a kapitule četná privilegia a potvrzuje újezd (*circuitum*) sv. Martina na pražském předměstí.²⁵ Označení přebírá i papežská kancelář – Inocenc III. tak oslovuje 12. prosince 1203 zvláštním listem české urozenice,²⁶ jichž chválí za přijetí jeho legáta se všemi náležitými poctami a vyzývá je, aby i „*se svým pánem*“ – *cum domino vestro* podpořili Otu IV. Brunšvického. Jeho nástupce na stolci sv. Petra, Honorius III., 18. ledna 1217 svou pochvalu za věrnost apoštolskému stolci adresuje nejen jistým vyjmenovaným královským hodnostářům ale i *universis suppanis per regnum Boemie constitutis*.²⁷ Také v písemnostech mohučského arcibiskupa Siegfrieda z roku 1217 se dvakrát setkáme se *suppani*. V první z nich 12. května 1217 Siegfried II., arcibiskup Mohučský, Ondřeji, biskupovi pražskému oznamuje, že opatu strahovskému, děkanu pražskému a arcijáhnovi litoměřickému dal pověření, které král český si žádá, aby co nejpečlivěji právně

¹⁶ Hermengild JIREČEK, *Slovanské Právo v Čechách a na Moravě, Doba druhá Od počátku XI. do konce XIII. Století*, Praha Sklad Karla Bellmana 1864, s.63. Ti se ale v listinách se objevují až roku 1287 (RBM II. č. 1422, s. 614 *nostrum nobilium et wladiconum*) poté 1299 (RBM II. č. 1841. s 789-790 (na s. 789) *et homines sui non wladicones*) a pak 1301 (RBM II. č. 1872 s. 804-806 (na s. 805) *si quisquam nobilium, wladiconum, civium predictarum...st etiam quicumque alius...*).

¹⁷ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 217 a viz i Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*. Také moravský historik Beda F. Dudík se již přiklání k třem vrstvám šlechty: „Vedle této vyšší a nižší šlechty dědičné byla na Moravě také šlechta úřednická čili služební.“ Viz Beda F. DUDÍK, *Dějiny Moravy, Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306*, Praha 1882, s. 68.

¹⁸ o použití *nobiles* napříč listinami viz CDB II. , *glossarium latinum*, s. 562.

¹⁹ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských* s. 365.

²⁰ CDB II. č. 324 s. 327-329 (na s. 325).

²¹ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských* s. 365; užití titulu napříč CDB viz CDB II. *glossarium latinum* s. 552.

²² CDB I. č. 289 s. 254-255 (na s. 255).

²³ CDB II. č. 227, s. 211.

²⁴ Tamtéž, na s. 210.

²⁵ CDB I. č. 317, s. 288 -289 (na s. 289), srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177, který uvádí i následující listiny.

²⁶ CDB II. č. 36, s. 33.

²⁷ CDB II. č.136, s. 125-126 (na s. 126), srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177.

prozkoumali platnost interdiktů uvalených na Čechy biskupem Ondřejem. „A kdyby zjevně tento interdikt z vůle a vědomí našeho nejuctivějšího otce papeže pocházel, všemožně zajistí, aby tento interdikt byl neporušeně a pevně zachováván; kdyby ale vámi nebo jiným naším poddaným prohlášen byl, tentýž (interdikt) podle kanonických práv uvolní, když **od samotného krále a županů – (ab ipso rege et suppanis)** bude přijata plná záruka ohledně podrobení se právu ve všem, co zavdalo příčinu k tomuto interdiktu...“²⁸ Ve druhé listině ze srpna téhož roku, kde znovu užívá titulu *suppani*, potom píše převorům z Ebrachu a Halsbrunu kvůli svému ospravedlnění, za jakých podmínek interdikt pražským biskupem Ondřejem na Čechy uvalený sprostil. „Stanovili jsme ovšem právě tím způsobem uvolnění jeho, aby byl nařízen neporušeně všemi být zachováván, jestliže interdikt pocházel z moci apoštolské, kdyby ale byl vyhlášen pražským biskupem nebo jiným naším poddaným, když bude přijata dostatečná záruka **od pana krále českého a županů – (a domino rege Boemie et suppanis)** ohledně podrobení se právu ve všem, co poskytlo důvod k vyhlášení onoho interdiktu při uchránění duší před věčnými škodami...“²⁹

I císař Fridrich II. 6. října 1216 zmiňuje obsazení statků kláštera Panny Marie v Saské Kamenici a *suppanis Boemie*.³⁰ V *Chronica regia Coloniensis* je potom zaznamenáno, že Ota IV. Brunšvický udělil Čechy synu Přemysla Otakara I. a Adléty – Vratislavovi roku 1212 z rozhodnutí knížat *presentibus supanis et pluribus nobilibus terrae*.³¹

Označení nejvyšší vrstvy jako *suppani* nacházíme rovněž v listinách českého krále, např. Přemysl Otakar I. již zmiňovanému papeži Honoriovi III. v lednu roku 1219 nejprve uvedl, že se biskup řezenský, opat z Waldsassenu a další u Kladrub setkali s církevními hodnostáři a „s přednějšími šlechtici našeho království“ – *cum nobilibus regni nostri maioribus*,³² kteří ručili za výsledky zdejších jednání. Ve druhém z listů potom král píše o potřebě muže svatého, prozíravého a diskrétního, „který ať od kléru a županů zemských a všeho lidu pilně vyjistí“ – (*qui a clero et suppanis terre et universo populo diligenter inquirat*), zda se dopustil bezpráví král nebo biskup.³³ Privilegium českým klášterům 10. března 1222 je opět vydáváno *de consilio suppanorum nostrorum*.³⁴

S titulem *suppani* se setkáváme také v konfirmacích „Statut Konráda Oty“. Roku 1222 je potvrdil Přemysl Otakar I. pro Znojensko a Bítovsko, kde probíhala jednání *cum fidelibus nostris suppanis, Boemis pariter et Moravis*.³⁵ Podobné potvrzení „županům a všem urozeným i lidu brněnské provincie na věky“ – (*suppanis et omnibus nobilibus atque vulgo provincie Brennensis perpetuo*) provedl král 17. března 1229 i Brněnsku.³⁶ Břeclavsku potom potvrzení týchž Statut, na základě povolení Václava I. roku 1237 *suppanis militibus totique vulgo Brezlaiuensis provincie ex utraque parte Moravie constitutis* učinil údělník Oldřich (pozdější Oldřich Korutanský).³⁷ Z toho plyne že rad této nejmocnější vrstvy české šlechty využíval i panovník.³⁸ Také Libor Jan se klání k tomu, že *suppani* mohou být *virii nobiles maiores*.³⁹

V roce 1228 vydali Přemysl Otakar I. i se synem Václavem prohlášení, že mohučský arcibiskup má korunovat českého krále a to „v souladu s pražským a olomouckým biskupem a našimi župany“ – (*de consensu Pragensis et Olomucensis episcoporum et suppanorum nostrorum*).⁴⁰

Roku 1252 adresoval Václav I. mandát *universis supanis et militibus regni sui*⁴¹ což česká verze z 16. století v duchu rozvířeného stavovství překládá jako „všem pánům a rytířům v království našem“.⁴²

²⁸ CDB II. č. 140, s. 130-131 (na s. 131).

²⁹ CDB II. č. 148 s. 138.

³⁰ CDB II. č. 128, s. 119-120 (na s. 119).

³¹ *Chronica regia Coloniensis* (Anales Maximi Coloniensis) Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannoverae 1880, s. 233(2?), CDB II. č. 95, s. 91-92, srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177-178.

³² CDB II. č. 172, s. 160-161 (na s. 160).

³³ CDB II. č. 171, s. 159, obě listiny uvádí Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 565.

³⁴ CDB II. č. 227, s. 210-211 (na s. 210).

³⁵ CDB II. č. 234, s. 222-225 (na s. 223).

³⁶ CDB II. č. 325, s. 329-332 (na s. 329-330).

³⁷ CDB III-1. č. 164, s. 202-205.

³⁸ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 176.

³⁹ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177.

⁴⁰ CDB II. č. 309, s. 306-307 (na s. 307), obě listiny uvádí Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci a struktury, s. 178.

⁴¹ CDB IV-1. č. 235, s. 405-407 (na s. 406).

⁴² Viz CDB IV -1. č. 235+, s. 407 a Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 353.

„Termín *suppani* se objevuje také v imunitních pasážích panovnických listin.“⁴³ Tak král zakazuje komukoliv ze *suppanorum nostrorum* vyžadovat nocleh u církevních institucí (Praha,⁴⁴ Plasy,⁴⁵ Rajhrad)⁴⁶ a nařizuje, aby *nullus suppanorum vel nobilium nostrorum* neokupoval statky kaple Všech svatých na Pražském hradě,⁴⁷ své mandáty o ochraně klášterů dává „všem županům a rytířům království svého“ – (*universis suppanis et militibus regni sui*).⁴⁸

Až u Přemysla Otakara II. se ale objevuje na závěr svědečných formulích několika listin slovní spojení, kterým nám sděluje rozdělení tehdejšího obyvatelstva dle urozenosti – „župané a jiní jako mnozí rytíři a poddaní“ – *suppani et alii quam plures milites et servientes*, např. 24. října 1257⁴⁹ a poté ještě dvakrát 2. července 1263.⁵⁰ *Suppani* označuje římský král Rudolf I. české pány, jež ho podpořili v roce 1277 proti Přemyslovi přesněji 16 *supanorum in Boemia*, o nichž podle vídeňské formulářové sbírky v květnu 1277 psal „ke zvýšení radosti“ – (*ad gaudii incrementum*) falckrabímu Ludvíkovi „o zaručené pomoci Uhrů, Kumánů a také 16 českých županů“ – (*de Ungarorum, Cumanorum ac XVI. suppanorum in Boemia securi subsidio*), kteří při něm věrně stojí.⁵¹

V listinách bývá jako *suppanus* označován i jednotlivec,⁵² např. Časlava roku 1229 v potvrzeních různých darů opatovickému klášteru Přemyslem Otakarem I.,⁵³ dále 4. července 1240 Přibyslav z Křižanova,⁵⁴ Havel (pravděp. z Lemberka a Jablonného) jako *Gallus suppanus* roku 1241 na královské listině pro klášter v Marienthalu,⁵⁵ ač jiný český svědek, komorník Bohuslav, je v téže listině určen dle úřadu *Boguzlaus camerarius noster*. Jako další, tentokrát *nobilis suppanus*, je vzpomínán Svatobor, jenž zemřel bez dědiců a právem odúmrtí⁵⁶ zanechal všechny své statky královské koruně⁵⁷ a další⁵⁸ včetně Budivoje z Krumlova,⁵⁹ otce Závíše z Falkenštejna, i Závíše samotného, nazývaného v letopisu fürstenfeldském jako *quidam suppanus*.⁶⁰

2. Vztah mezi *suppani* a *beneficiarii*. Pojmy *suppa* a *beneficium*.

Suppani jako příslušníci elitní a nejvyšší vrstvy šlechty podle Libora Jana rozhodně nejsou totožní s *beneficiarios*,⁶¹ neboť ti jsou úředníci.⁶²

⁴³ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci a struktury s. 179.

⁴⁴ CDB III-3. č. 266, s. 377 (falsum).

⁴⁵ CDB IV-1. č. 233, s. 402-404 (na s. 404).

⁴⁶ CDB IV-1. č. 150, s. 249-251 (na s. 250).

⁴⁷ CDB V-2. č. 488, s. 31-32 (na s. 32).

⁴⁸ CDB IV-1. č. 235, s. 405-407 (na s. 406), srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 179.

⁴⁹ CDB V-1. č. 137, s. 220-222 (na s. 222).

⁵⁰ CDB V-1. č. 386 s. 571-573 (na s. 573) a č. 387, s. 573-574 (na s. 574), srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 179.

⁵¹ RI VI 1, č. 783 Albert STARZER, Oswald REDLICH, Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, In Commission bei F. Tempsky 1894, s. 92.

⁵² Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci s. 178, uvádí i všechny následující listiny.

⁵³ CDB II. č. 324, s. 327-329 (na s. 328). *Item Czaslaw suppanus villam Czernogiedy dedit.*

⁵⁴ CDB III-2. č. 243, s. 323 či č. 245 s. 326.

⁵⁵ CDB IV-1. č. 9, s. 69-70 (na s. 70).

⁵⁶ Právem vyžadovaným staršími knížaty

⁵⁷ CDB IV-1. č. 85, s. 174.

⁵⁸ Jako *suppanus de Bohemia* se dle CDB IV-1 č. 395, s. 545 dal zapsat do seznamu cetujících na lodi Sv. Viktor *Marcualdus, suppanus de Bohemia, cum trignita sex sociis suis*, zřejmě Markvart spolu s 36 druhy, bratr výše zmiňovaného Havla. V prosinci 1251 svědčí mezi zahraničními svědky *Botsco supanus de Znoym*, což je Boček znojenský purkrabí z let 1238-1255, na sklonku života hrabě z Perneggu. A jako *suppanus de Witrah* je uveden 21. dubna 1265 ve svědečně řadě královské listiny pro sekovský klášter zaznamenané v CDB V-1 č. 438, s. 649 rakouský maršálek Jindřich z Kuenringu (někdejší ministeriál, což značí, že cesta vzhůru mezi *suppani* rozhodně nebyla pro nižší šlechtu zapovězena), srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 178 - 179.

⁵⁹ CDB V-3 č. 1034, s. 64.

⁶⁰ *Chronica de gestis principum*, In: Bayerische Chroniken des XIV. Jahrhunderts, hrsg. V. Georg Leidinger, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannoverae et Lipsiae 1918, s. 36.

⁶¹ I když tuto identitu Josef Šusta nesprávně předpokládá, srovnej Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci s. 181 v poznámce č. 77. Josef Šusta to ovšem píše ve vydání z roku 1926, jež vlastním, až na s. 137 a píše zhruba toto: Boček, pozdější hrabě z Perneggu a předek pánů z Obřan a Kunštátu se uváděl jednou jako *suppanus de Znaym*, jednou jako *purcravius de Znaym* a vysvětluje na tom, že županství není totožné s úřadem purkrabským, ale říká, že „Boček byl člen kruhu beneficiárů znojenských, a titul purkrabský toto postavení upřesňuje.“ Viz Josef ŠUSTA, Dvě knihy českých dějin, s. 137. I Šusta tedy župany považuje za jistou skupinu,

Jiný pohled na termín *suppanus* – „župan“ však má Josef Žemlička: „Málokterý historický pojem se dožil za poslední století tak rozdílných výkladů jako právě župan a župa. Župané se uplatňovali i na Velké Moravě.“ V českém prostředí jim přibližně odpovídá titul *comes*.⁶³ „Nehledě na lokální varianty, rozšířené ve východnějších částech Evropy, přimkl se v Čechách 12. a 13. století termín župan k držiteli vysokého (většinou) hradskeho benefícia, zvaného poslěze i župa (*suppa*)“.⁶⁴

Beneficium, které, jak vyplývá z předchozí věty i z jeho dalších prací, Josef Žemlička ztotožňuje se župou (*suppa*), se podle něj „zprvu nevázalo ani tak k požitkům z konkrétních pozemků, lidí nebo výnosů jako k ziskům, které k úřadu připadaly ze souhrnu důchodů vybraných v jistém teritoriu obvykle, v hradskeho okrsku“.⁶⁵ Podle Libora Jana jde ale o pouhou hypotézu bez opory v konkrétních pramenech.⁶⁶ Z pramenů dostupných ve 13. století naopak se podle něj objevuje ve vybavení beneficíí pozemkové vlastnictví, zpravidla osazená půda.⁶⁷ Zde pozemkové vlastnictví přísluší k beneficíím a mělo charakter dočasné držby, neboť tímto majetkem mohl panovník disponovat, zpravidla ve prospěch církevních institucí. Přemysl Otakar II. listinou,⁶⁸ vydanou 12. nebo 19. dubna 1256, vyměňuje ves Podmokly za pole nějakých lidí ve své vsi Kuromrtvy, kteří původně „*přináleželi k právu nejvyššího komořího*“ – (*ad ius summi camerarii pertinebant*), podle L. Jana „k vybavě komorníkova benefícia“.⁶⁹ Ona pole pak Přemysl udělil Bavorovi (ze Strakonic) *in beneficium* za jeho zásluhy. V době vydání listiny byl Bavor již nejvyšším komorníkem, k udělení však došlo ještě před jeho nastoupením do úřadu.⁷⁰

Libor Jan vysvětluje udělení polností *in beneficium* jako udělení léna. Podloženo předchozím dokazuje, že „ve 13. století neznámá *beneficium* pouze úřad, ale minimálně úřad s pozemkovým vybavením.“ Někdy to bývá jen udělení pozemků jako dočasné léno a bez přímé spojitosti s nějakým úřadem. Vidí v tom nápadnou podobnost se statky drženy jménem župy – *nomine suppe*. Potom označení *beneficarii* nemusí v pramenech 12. století znamenat úředníky, již mají statky přidělené k údržbě úřadu, ale statky udělené spolu s úřadem do dočasné držby, velmi podobné držbě lenní.⁷¹ Královští beneficiáři jsou zde nazýváni *infeudati* – ti, kteří jsou oblěnění.⁷²

Libor Jan nakonec stejně jako Šusta nebo Žemlička pokládá rovnítko mezi držbou *in beneficium a nomine suppe* (i když za tímto termínem vidí na rozdíl od prvních dvou nejen úřad ale úřad s pozemkovým vybavením), vyplyne z toho, že nejmocnější vrstva českých pánů – v mezinárodním měřítku označovaná jako *suppani*, držela dvorské i správní úřady s přidělenými pozemky – dočasnými lény.⁷³ Z toho by se ale dalo dále odvodit (jak již učinil Josef Šusta i Josef Žemlička)⁷⁴, že

ale ne privilegovaných šlechticů jako Libor Jan, ale beneficiářů, kteří drží úřady. Vzhledem k tomu, že Závíš je nazýván *suppanus* a žádný úřad nedoručí, přikláním se spíše k názoru, že jde pouze o privilegovanou vrstvu bez nutnosti držby úřadu.

⁶² Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177 a 181.

⁶³ Josef ŽEMLIČKA, Čechy doby knížecí, s. 185.

⁶⁴ Josef ŽEMLIČKA, Čechy doby knížecí, s. 186.

⁶⁵ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 41.

⁶⁶ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci s. 188.

⁶⁷ CDB III-2. č. 223, s. 301 mlýn v roce 1240 (*cum terra ad beneficium venatoris*), CDB IV-1. č. 127 s. 222-223, (na s. 223): „*tři lány půdy s mlýnem a rybářmi...na řece Svitava u Brna k úřadu stolníka přináležející*“ – *tres laneos cum molendino et piscatores... in Svitava iuxta Brunam olim ad beneficium dapiferi pertinentes*.

CDB IV-1. č. 159, s.261- 263, již Václav I. břevnovskému klášteru za vesnici Svárov daruje „*jedenáct poddaných našich* (ve vsi Kuromrtvy),*kteří* (původně) *náleželi i s dědičnými usedlostmi k úřadu stolníka našeho*“ – *undecim homines nostros pertinentes ad beneficium dapiferi mense nostre* (na s. 261).

CDB IV-1. č. 286, s. 479-480, již Přemysl Otakar II. „*ves ...Vsisko ... se všemi držbami a s těmi, kteří k úřadu komorníka, podkomořího a stolníka se vztahují*“ – *villam ...Vsiche... cum omnibus attinentiis et cum hiis, que ad camerarium ad subcamerarium et ad dapiferum pertinere noscebantur*, daroval olomouckému komorníkovi (na s. 479). Další příklady viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s.188.

⁶⁸ CDB V-1. č. 76, s. 140-142 (na s. 141).

⁶⁹ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 189.

⁷⁰ Libor JAN, Václav II a struktury panovnické moci, s 189.

⁷¹ CDB II. č. 320, s. 315-319, č. 321, s. 319-323 - dvě privilegia Přemysla Otakara I. pro oslavanské cisterciáčky a velehradské cisterciáčky ze 7. resp. 27. listopadu roku 1228, v nichž panovník slovy imunitní pasáže uvolňuje „*všechny výnosy, které vztahují se k užitkům našim nebo* (užitkům) *dědiců našich nebo našich beneficiářů od nás oblěněných - vel beneficiarios nostros a nobis infeudatos ... , aby se těšili z plné a dokonalé svobody.*“ (na s. 316 a 320)

⁷² Libor JAN, Václav II a struktury panovnické moci, s 189

⁷³ Libor JAN, Václav II a struktury panovnické moci, s. 190

suppanus je beneficiár (nebo v novější češtině beneficiář) což Libor Jan jinde ve své knize odmítá (viz výše).⁷⁵

3. Titul *Magnates*

Ztotožňuje ale s termínem *suppani* titul *magnates*,⁷⁶ tento titul je poprvé doložen ve *Zlaté bule sicilské*,⁷⁷ vydané Fridrichem II. pro českého krále Přemysla Otakara I. 26. září 1212 v Basileji, kde v závěru svědečné řady nejznámější české listiny listiny čteme: „*a mnoho jiných velmožů a urozených a svobodných, jejichž svědectvím je toto privilegium potvrzeno*” – (*et aliiquam plures magnates⁷⁸ et nobiles et liberi, quorum testimonio hoc privilegium constat esse confirmatum*). Dále se s *magnates* setkáváme v listině z 26. června 1216, jíž Fridrich II. potvrzuje Václavu, synu krále Otakara jeho zvolení českým králem.⁷⁹

12. května 1217 píše papež Honorius III. Robertu, biskupovi olomouckému „*protože král a čeští velmožové porušovali svobody církve*” – (*quod rex et magnates Boemie libertates ecclesie infringebant*). Listem biskupovi nařizuje, aby se odebral do království českého a všem horlivě přikázal dodržovat interdikt, který vyhlásil biskup Ondřej v pražské diecézi. Vyvíjí rovněž nátlak na krále a české velmože, aby obnovili požadovanou svobodu církve.⁸⁰ Ze stejného důvodu (*quod rex et magnates Boemie libertates ecclesie infringebant*) přikazuje v jiném listu Eberhardovi, arcibiskupu salzburskému, Oldřichovi, biskupu pasovskému a Rudigerovi, biskupu Chiemskému, aby interdikt, jež vyhlásil pražský biskup Ondřej nad Čechami, byl horlivě zachovávan ve všech kostelích, ačkoli ho arcibiskup mohučský uvolnil („*není zapotřebí bráti ohled na ulehčení arcibiskupem mohučským povolena*”)⁸¹ dále krále a velmože opět upomíná, aby obnovil církevní svobody.⁸²

Řídčeji se vyskytne titul *dilectus nobilis*.⁸³ Na ústupu je starý titul *comes*,⁸⁴ i když je užit v listu Přemysla Otakara I. papeži Honoriu III. z dubna roku 1218 jako *comites nostros maiores*.⁸⁵ Výraz pak nachází jiného uplatnění, a to v titulech pro urozené cizince, hrabata.

Ke slovu se dostává také označení pán, latinsky *dominus*, a to nejen pro církevní hodnostáře. Tohoto titulu používal ve svých listinách velmi často i Závíš z Falkenštejna. V souvislosti se Závíšem i titulem *dominus* nás nejvíce zaujme jeho užití s adjektivem *illustris* v listině Gerharda z Obřan,⁸⁶ kde je listina

⁷⁴ Josef ŠUSTA ,Dvě knihy českých dějin, s. 137 uvádí, že Boček, pozdější hrabě z Perneggu a předek pánů z Obřan a Kunštátu se uváděl jednou jako *suppanus de Znaym*, jednou jako *purcravius de Znaym* a vysvětluje na tom, že županství není totožné s úřadem purkrabským, ale říká, že „Boček byl člen kruhu beneficiárů znojmských, a titul purkrabský toto postavení upřesňuje“. I Šusta tedy župany považuje za skupinu, ale ne privilegovaných šlechticů, ale beneficiárů, kteří drží úřady. Vzhledem k tomu, že Závíš je nazýván *suppanus* a žádný úřad nedoručí, přikláním se spíše k tomu, že jde pouze o privilegovanou vrstvu bez nutnosti držby úřadu.

⁷⁵ Libor JAN, Václav II a struktury panovnické moci, s.181

⁷⁶ Libor JAN, Václav II a struktury panovnické moci, s.177

⁷⁷ CDB II. č. 96, s. 92-94 (na s. 94).

⁷⁸ Zmínku o tomto titulu nalezneme také ve dvou falzech z CDB I. a to č. 393 s. 405-406 (Soběslava I., na s. 405, a *maturis istius provincie magnatibus*) a č. 410, s. 443-444 (Přemysla Otakara I. ještě jako knížete, na s. 444 *aliorum terrae magnatum*)

⁷⁹ CDB II. č. 127, s. 117-118 *et universitas magnatum et nobilium Boemie* (na s.117).

⁸⁰ CDB II. č. 141, s. 131-132.

⁸¹ *...relaxatione venerabilis fratris Mogutinensis non obstante*, viz B. DUDÍK, Dějiny Moravy VI., s. 80.

⁸² CDB II. č. 142, s. 132-133.

⁸³ CDB II. č. 40, s. 36-37 (na s. 37).

⁸⁴ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 365. Kromě již v úvodu zmiňovaného *glossaria* v CDB I. na s. 552-553 také *glossarium latinum* CDB II. s. 554-555 k heslu *comes, comites*...Vzhledem k tomu, že župani v latinizované formě se neobjevují ani u Kosmy ani u jeho pokračovatelů a v souvislosti s tím, jak Kosmas takové „neolatinismy“ vnímal jako barbarismy Josef Šusta i Libor Jan zmiňují, že se uvažuje o Kosmově termínu *comes*, který by mohl termín *suppanus* nahrazovat. Není to však úředník stojící v čele správních center země, těmi je *prefectus* nebo *castellanus*, nikoli *suppanus* nebo *comes*, viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s 180-181. Právě z užití napříč CDB I. Libor Jan v poznámce č. 76 na s. 181 odvozuje, že termín *comes* byl užíván pro příslušníky jisté vrstvy, obecně vyjádření příslušnosti k privilegované skupině, které však bylo možné užít i v konkrétním případě k označení funkce, pokud dotýčný nějakou takovou u dvora drží. Příkladem buď CDB I. č. 305 s. 276, kde je *Scazlaw* (Čáslav) *comes Sacensis* a *Plego comes Lutmericensis*. Pokud je *Predbor* (Předbor) *castellanus de Zaslav* a jeho manželka Borena je *coniux eiusdem comitis* (viz CDB I. č. 229, s. 208), pak je Předbor *comes* (i *castellanus*), ale nelze zobecnit, že by každý *castellanus* byl automaticky *comes* a naopak. *Castellanus* značí hodnost úřednickou, zatím co *comes* příslušnost k privilegované vrstvě.

K problematice také Robert Šimůnek , Comes aneb (Dis)kontinuita v pojetí pozdního středověku, In: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, s. 404-422.

⁸⁵ CDB II. č.160, s.150.

⁸⁶ Archivum Coronae Regni Bohemiae (ACRB) I/1 č. 30, s. 45- 46 (na s. 46).

potvrzena *ilustre domino Zauissio de Falkenstayn*. Epiteta *ilustris* a *clarus* či *preclarus* byla vyhrazena výhradně příslušníkům panovnických rodů, knížatům, případně vysokým církevním hodnostářům.⁸⁷ Do češtiny je překládáme jako *osvícený/nejosvícenější* a *jasný/nejasnější*. Kromě Závíše tohoto titulu užívá v listině z roku 1197 biskup a kníže Jindřich Břetislav pro bl. Hroznatu, když jej nazývá *illustris comes et amicus noster Groznata*.⁸⁸

4. *Barones terrae*

Ve druhé polovině 13. století se prosazuje označení nobility jako *barones terre*⁸⁹ či *regni*,⁹⁰ *domini terre*⁹¹ a koncem století *nobiles terre*.⁹² *Barro terrae Bohemiae* užívá 26. června 1266 Čech z Velešína v listině pro klášter Zwettl.⁹³ V letech 1261 a 1262 jej používá Smil z Lichtenburka v podobě *baro illustris domini regis Bohemie*⁹⁴ a později *dei gracia dominus de Luthinburc*.⁹⁵ Jeho syn a tchán Závíšův dcery Jindřich z Lichtenburka se potom 22. července 1289 sám označuje titulem *baro illustris regis ac regni Bohemiae*⁹⁶ a 14. srpna 1302 tak činí i Blud z Jičina jako *baro terrae Moraviae*.⁹⁷

To naznačuje, že zatímco Lichtenburkův děd Smil ještě nepotřeboval za *baro regis* dodat *et regni* (krále a království) ale ztotožnění se Jindřicha a Bluda se zemí naznačují, že „šlechta netrvá na naprosté jednotě panovníka a země a vazbu k zemi začíná vnímat silněji“.⁹⁸

5. Vrstva *Milites*

Dosud jsme hovořili o vrstvě na samém vršku pyramidy, jež slyne u kronikářů a letopisců urozeností, majetkem, odvahou, věrnou službou i hodnotami. Na špičce této pyramidy stanuly přední rody dvorské aristokracie, jež se transformovaly v mocné pozemkové vlastníky (mezi ně zařazujeme také Závíšův rod – Vítkovce). Různými formami k sobě připoutávaly odlišnou vrstvu (nižší složky nobility) – zchudlé velmože a zbytky beneficiářů, kteří tvořili masu nižších úředníků, jako jsou hradští komorníci, vilikové, poslové, lovčí, lesníci a vojenští ministeriálové. Jejich pestrou a těžko definovatelnou změť rozhojňovali lidé sloužící v družinách Přemyslovců, velmožů, vysokých prelátů nebo kněžen. Vystupují jako *milites*, *milites secundi ordinis* nebo to jsou *virii nobiles minores* Statut Konráda II. Oty.⁹⁹ Vznikaly složité propletence regionálních závislostí. „Dá se hovořit o klientských vztazích neboli klientele. Na rozdíl od manských a ministeriálních systémů, které byly příznačné pro některé německé oblasti“ a v době Závíše a Přemysla Otakara II. „zasáhly rovněž české prostředí“, nejvíce takových klientů (jak urozených, tak služebné šlechty) nalezneme právě u Vítkovců a Lichtenburků. České klientské vztahy se však „zakládaly spíše na uznání vůdčí role mocných rodů a jedinců“.¹⁰⁰ Celou vrstvu šlechty (*suppani* i *milites*) označujeme jako *virii nobiles*, z nichž *virii nobiles maiores* mohou být *suppani* a *virii nobiles minores* mohou být *milites*.¹⁰¹

Josef Žemlička, stejně jako Libor Jan (o němž to bylo zmíněno již v úvodu) mluví o dvojím druhu nižší šlechty. Josef Žemlička hovoří „o svobodné nižší šlechtě, opřené o vlastní statečky (s případnou

⁸⁷ Robert Šimůnek, Prestižní a patetické titulatury - šlechtická hrdost, pýcha, závist a výsměch, In: Evropa a Čechy na konci středověku Sborník příspěvků jmenovaných F. Šmahelovi, s. 314.

⁸⁸ CDB I. č. 358, s. 325-327 (na s. 326).

⁸⁹ CDM IV. č. CCVIII. s. 275 „a jim odpovídajícím zemským baronům...a dalším urozeným země“ - *et sibi assidentibus terre baronibus... et aliis nobilibus terre*.

⁹⁰ RBM II. č. 1238, s. 535-536 *et baronum regni Boemiae...et universi barones regni Bohemiae*.

⁹¹ Formulář Tobiáše z Bechyně 1279-1296 (ed. J.B. NOVÁK), č. 164, s. 130-131 na s. 130 *ab aliquibus dominis vel suppanis terras*.

⁹² CDB V-1. č. 351, s. 522-523 (na s. 523) *de consilio nobilium terre*; viz RBM II. *index rerum* s. 1477 viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 181, jen místo *nobilles terre* uvádí *maiores nobiles*, které jsem však pro tuto dobu v listinách nenašla.

⁹³ CDB V-2. č. 476, 705-707 (na s. 706), RBM II. č. 521, s. 202 *Universis Christi fidelibus presentes litteras auditoris Schetsho de Wilitschin baro terre Boemie, salutem in perpetuum*.

⁹⁴ CDB V-1. č. 288, s. 428-429 (na s. 429), CDB V-1 č. 318, s. 476-477 (na s. 476)

⁹⁵ CDB V-1. č. 320, s. 478-479 (na s. 479)

⁹⁶ RBM II. č. 1476, s. 637

⁹⁷ RBM II. č. 1935, s. 834

⁹⁸ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 221-222.

⁹⁹ J. ŽEMLIČKA, Počátky, s. 352-353 a 378.

¹⁰⁰ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských s. 360.

¹⁰¹ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177 a Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 352.

klientskou vazbou na mocnější sousedy) a služebně nižší šlechtě, která jako manové, lénici a ministeriálové sloužila králi pánům i církevním subjektům.¹⁰²

Libor Jan zmiňuje, že „Pod vrstvou *milites* či *nobiles* však ještě stojí vrstva, pro jejíhož člena se užívá název *druho* (*druhones*).“¹⁰³

Nejniže stojí *famuli*, *clientes*, *servientes*, kteří jsou vždy závislí na výše postaveném šlechtici, zpravidla jednom z nejvyšší skupiny baronů a nedrží svobodnou půdu.¹⁰⁴ Hartleb z Myslebořic ve své závěti, již uzavřel před královou výpravou do Uher v březnu roku 1271 uvádí že všem svým *servientibus* dával koně, zbraně nebo stříbro a „určuji, aby žádný z mých přátel je neznepokojoval“ – (*ordino, ut nullus amicorum meorum eos debeat perturbare*).¹⁰⁵

Clientes jsou sice potvrzeni až k 1. srpnu 1299, při jednáních o předání majetku po Sezemovi z Hořepníka jeho synovci Dětochovi¹⁰⁶ a jeho lidem na statcích, kteří nejsou vladyky (*homines sui non wladicones*) a nemají nikde jinde svobodný majetek,¹⁰⁷ z čehož vyplývá, že na Dětochových statcích (*hereditates*) se nacházeli jeho *clientes*, kteří nebyli vladyky a neměli jinde svobodný majetek, šlo tedy o kategorii nejnižší šlechty závislou na výše postaveném šlechtici, zatímco vladykové, jejichž název je odvozen od *vlásti* – spravovati majetek, byli pravděpodobně nejnižší kategorií držitelů svobodné (zemskodeskové) půdy).¹⁰⁸

V hierarchii druhé poloviny 13. století lze však nalézt ještě jednu skupinu, ukrývající se pod názvem *náprawnicones*, tedy nápravníci. V listině,¹⁰⁹ již vydal král Václav II. roku 1286, se nápravníci dolnokounického kláštera dostali do sporu se svou vrchností (*servitore ipsorum, qui vulgariter napravniczi vocantur*).¹¹⁰ Nápravníci byli svobodní, avšak neurození zpravidla selského původu a drželi statek o velikosti jednoho až dvou lánů za závazek vojenské služby v čas potřeby.

C. Jak prameny od sebe odlišovaly jednotlivé vrstvy šlechty.

Pokud je vedle sebe užito termínu *barones* a vedle něj *nobiles*, jde obvykle o synonyma, použití dvojice *domini* – *milites* naproti tomu označuje dvě skupiny nestejně úrovně, stejně jako *barones* a *milites*.¹¹¹ *Wladicones* mohou být *milites* držící dědiny.¹¹²

Slov *milites* – *clientes* můžeme použít k oddělení svobodných urozených držitelů půdy od taktéž urozených ale lénem půdu držících mužů. Na listině Fridrich ze Šumburka, již je skrze rozhodčí uzavřen smír mezi ním a olomouckým biskupem Dětřichem, lze mezi šlechtici označenými *milites* nalézt mocné moravské barony (podkomořího Gerharda z Obřan, brněnského komorníka Hartleba z Holštejna), zatím co biskupští leníci jsou zařazeni jako *clientes* (hrabě Jindřich z Hückeswagen, maršálek Soběhrd z Holešova).¹¹³

Pro zřízení situace jsou v listině olomouckého biskupa Dětřicha z 3. února 1297¹¹⁴ maršálek Soběhrd a Gerlach z Osoblahy zařazeni do kategorie *famuli*, Herbord z Fulštejna je však *noster feodalis*. Jde zřejmě o oddělení pravých leníků od služebných manů.¹¹⁵ V jiné listině biskupa Dětřicha z 21. října

¹⁰² Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 378.

¹⁰³ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 177.

¹⁰⁴ Viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 217.

¹⁰⁵ CDB V-2 č. 632, s. 241- 242 (na s. 242); RBM II. č. 744, s. 289.

¹⁰⁶ V listině král uzavírá smír ve sporu o majetky a uvádí, že Dětoch se svými svědky stál před králem a barony (*coram nobis et baronibus nostris*) a žádal, aby spor nebyl řešen soudně (*non per iudicium*), nýbrž laskavým způsobem dohody (*gratiöse compositionis formam*), viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 204

¹⁰⁷ RBM II. č. 1841. s.789-790 (na s. 789).

¹⁰⁸ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 217.

¹⁰⁹ Jan BISTRICKÝ, Fratntišek SPURNÝ, Ludvík VÁCLAVEK, Metoděj ZEMEK, Moravské a slezské listiny. Ieichtenštejnského archivu ve Vaduzu 1173-1380, I. díl, Brno 1991, č. 15, s. 37-38.

¹¹⁰ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 218.

¹¹¹ CDB II. č. 232 s. 220 -221 *barones Moraviae ac milites* (na s. 221).

¹¹² Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 217.

¹¹³ RBM II. č. 1353, s. 584 – 585, *Testes...e militibus omnes supradicti...ex...clientibus: d. Henricus comes de Huckenswald, Zobeherdus marschalcus* viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci s. 217.

¹¹⁴ RBM II. č. 1740, s. 747 *quod Herbordus dictus Trabberger de Fullenstein, noster feodalis...* mezi svědky pak: *Gerlacus de Hoczenplocz, famuli nostri*.

¹¹⁵ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 218.

1299 jsou služebníci olomouckého biskupa odlišeni jako *milites – fideles nostri*.¹¹⁶ Zde však není vůbec jasné, zda je zachycena kvalita předání léna či jde o rozdíl mezi pasovanými a nepasovanými (rytíři), kteří drží půdu od biskupa za stejných podmínek. Jinde biskup nazývá své muže *vasalli seu feodarii*.¹¹⁷

S termínem *miles* však přicházejí další nečekané potíže. Pokud jde o jednotlivce může být titulu miles užito pro pasovaného rytíře v protikladu k osobám nejnižší šlechtické vrstvy (*clientes, druhoes...*), které pasovány nebyly.¹¹⁸ V řadě svědeckých listin se totiž jedná o svědky uvedené na předních místech.¹¹⁹ *Milites* jsou označováni příslušníci moravské elity – kupříkladu *milites Moraue*, 29. května 1287 v Brně.¹²⁰ Na druhou stranu bývají *milites* označováni také klienti rozrodu Vítkovců, například 1269 Záviše jako svědka při Kalhochových donacích klášteru ve Schläglu doprovází „jeho rytíř Petr“ – *Petrus miles suus* nebo Záviš pověřuje jistou „rytířskou osobu“ – (*militaris persona*) potvrzením přísahy ve svém sporu s pasovským biskupem ve Feldenu. Také na sjezdu Vítkovců v roce 1293 v Soběslavi,¹²¹ kde se uvádí i závislost jednotlivých *milites* ke konkrétnímu pánovi – *milites domini Heinrichi de Rosenberch, milites domini Zmilonis de Gretzen, miles domini Hogeri de Lomnitz*. Velmi důležitým atributem rytířské hodnosti je věrnost. Rytíř je tedy ten, kdo je svému pánovi věrný a jde tak v zásadě o poměr služební. Pokud je rytíř označen jako něčí, pak se tento vztah zdůrazňuje. Pokud jsou dotyční označeni jako rytíři královi – *milites regis*, pak měli úzký vztah k panovníkovu dvoru a byli na něm činní či na něm vykonávali dvorskou službu. Nejčastěji se však termínem *miles* nazývají příslušníci střední šlechtické vrstvy a to často i v tzv. přijemeckých listinách, jejichž jsou sice vydavateli, ale které bývají vydávány nákladem příjemce – nejčastěji církevního ústavu. Ovšem je k tomu třeba přistupovat obezřetně, neboť jako *miles* je v listině z 30. září 1297 označen z nejmocnějších moravských baronů Protiva z Doubravice,¹²² a stejně ve dvou listinách také Vítek ze Švábenic a Úpy,¹²³ majitel rozsáhlých pozemků na Moravě a ve východních Čechách.

D. Zemský soud a zemské desky

Atributem šlechty se staly zemský soud a zemské desky.¹²⁴ Vyšší šlechta zasedala ve vyšší instanci *soudu župního* neboli *cúdy*. Tento soud se proto nazývá vyšší neboli panský. Citaci si můžeme vypůjčit z často zmiňovaných „Statut Konráda Oty“: „*a když vilik (nádvorník, soudce) soudí, ať soudí v přítomnosti rytířů*“ – (*et quando vilicus judicat, judicet sedens cum militibus*). O problematice podává dost obsáhlé informace ze starší literatury zejména Hermengild Jireček¹²⁵ a Karel Jičínský,¹²⁶ nověji potom Libor Jan v práci „Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy“. Jireček k soudům a jejich obsazení píše: „Soud byl dvojitý: vyšší neboli panský a nižší neboli vládyčí.“¹²⁷ Vyšší se skládal „z panstva té župy (*nobiles, barones*)“, nižší z „vládyk neboli druhův (*milites*)“, *secundi ordinis milites, viri nobiles minores, druhoes*.“¹²⁸ *Nobiles* soudu vyššího (Libor Jan ho nazývá soudcův a kastelánův) mohou být o něco pozdější *barrones terre*, vlastníci půdy, kteří mohou ale nemusí držet úřady. Jejich potence vyplývá ze svobodné držby pozemků, kterou jim Statuta potvrzují a upevňují, jejich vztah k panovníkovi je vztahem svobodných mužů k prvnímu mezi svými.¹³⁰

¹¹⁶ RBM II. č. 1845, s. 793 *Protywa de Zabirsy, Henricus de Modricz, et Johannes de Vzow, milites; Unka, nepos noster de Planysz, Bohuslaus de Luzan, famuli*.

¹¹⁷ RBM II. č. 1502, s. 645, viz Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 218.

¹¹⁸ Ale nemusí to být pravidlem, zvláště je-li označeno ke komu onen rytíř přináležel, viz Závišův rytíř Petr ve svědeckých Kalhochovi z Falkensteinu počátkem roku 1269.

¹¹⁹ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 218.

¹²⁰ RBM II. č. 1412, s. 607-608 – *d. Bohuschone de Boshwicz, d. Thazzone, dapifero Moraue, d. Gerharto de Obersecz, ...militibus Moraue*.

¹²¹ RBM II. č. 1623, s. 697-698, obě listiny uvádí i Libor JAN, Václav II. a struktury panovnické moci, s. 219.

¹²² RBM II. č. 1766, s. 759-760 *Protheba miles dictus de Dobrauz*.

¹²³ RBM II. 1769, s. 761 z 29. října 1297 *Witigo miles dictus de Vpa et Swabenicz* a RBM II. č. 2122, s. 913-914 z 11. ledna 1307 *Witko miles de Swabenicz* (na s. 913).

¹²⁴ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 357.

¹²⁵ H. JIREČEK, „O soudech župních neboli cúdách“, In: Časopis muzea království českého 1856; nebo týž (JIREČEK) O starých soudech slovanských v zemi České, In: Jurist (právník) č. 5, ročník 1.

¹²⁶ Karel JIČÍNSKÝ, Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje, Praha 1862, nákladem c.k. univerzitého knihkupectví J.G. Calve.

¹²⁷ Hermengild JIREČEK, „O soudech župních neboli cúdách“, In: Časopis muzea království českého 1856, s. 81.

¹²⁸ Což není zcela správně, z předchozího víme, že *druhoes* jsou vrstva až pod *milites*.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Viz Libor JAN, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy, Brno Masarykova univerzita 2000, s. 49.

Dále ze „Statut Konráda Oty“ plyne, že „*sudí nikdy nesmí soudit sám, leč v přítomnosti kastelána (purkrabího) nebo dalších urozených*“ – (*numquam iudex debet iudicare solus nisi praesente castellano aut aliquibus nobilibus*).¹³¹ *Milites* soudu nižšího (vilikova podle L. Jana) nemusí být lidé méně významní, jsou to ale především lidé závislí. A jelikož sedí na soudu, jemuž předsedá *vilicus regis*, jsou závislí na panovníkovi. Jsou to ministeriálové, lidé z panovníkových statků, držitelé drobných úřadů, uživatelé půdy, která ještě nepřešla do jejich svobodného vlastnictví. Stali se přísedícími v té chvíli, když ze soudu soudcova, jemuž přiseděli nyní již příslušníci nejmocnější vrstvy, začalo se stávat privilegované fórum těchto lidí a vilik začal panovníkovým jménem vykonávat úřad veřejně trestající ruky a aby byl naplněn zvyk od soudu cúdařova, totiž kolegium přísedících doplnili vilikův soudní kruh *milites* tedy královští rytíři, ministeriálové, *servientes*, *clientes*.¹³²

Tímto se končí naše krátké nahlédnutí pojednávající o tom, jak se dělila šlechta ve 13. století a jakých titulů tou dobou používala nebo jakých používali jiní, když o ní hovořili. Vzhledem k tomu, že se jedná o náročnou, obsáhlou a komplikovanou problematiku (zejména pro neprofesionální historiky, k nimž se řadím), zůstala bych takto „na povrchu“, takže otázka pozemkových vlastnictví, úřadů nebo jejich vzájemného propojení, stejně jako problematika zemského soudu zůstane jen natuknuta. Pokud by se někdo touto problematikou chtěl zabývat hlouběji, doporučuji literaturu uvedenou v závěru článku nebo citovanou během něj, v níž se dozví mnohem více.

Prameny:

- Gustav Friedrich, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomus I, inde ab a. DCCCXV ad a. MCXCVII. (805-1187), Pragae MCMIV-MCMVII.
- Gustav Friedrich, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomus II, inde ab a. MCXCVIII. usque ad a. MCCXXX. (1198-1230), Pragae MCMXII.
- Gustav Friedrich, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomus III, Fasciculus primus inde ab a. MCCXXXI. usque ad a. MCCXXXVIII.(1231-1238), Pragae MDCCCCXLII.
- Zdenek Kristen, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomus III, Fasciculus secundus inde ab a. MCCXXXVIII. usque ad a. MCCXXXIX.(1238-1240), Pragae MCMLXII.
- Jindřich Šebánek, Sáša Dušková, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, condidit Gustavus Friedrich, Tomi IV, Fasciculus primus Pragae MCMLXII (1962)
- Jindřich Šebánek, Sáša Dušková, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, condidit Gustavus Friedrich, Tomi V, Fasciculus primus Pragae MCMLXXIII (1974), secundus Pragae, MVMLXXXI (1981) tertius Pragae MCMLXXXII (1982)
- Václav Hrubý, Archivum Coronae Regni Bohemiae, Tomus I. inde ab a. MLXXXVI usque qd a. MCCCLVI., Pragae MCMXXXV.
- Monumenta Germaniae Historica, (http://bsb.dmgf.de/dmgf_new/)
- Josef Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II., Praha 1929
- Josef Dobrovský, František Martin Pelcl, František Palacký, Cosmae ecclesiae pragensis decani Chronicon Bohemorum (Cosmae chronicon), Scriptorum rerum bohemicarum (SRB), Tomus I-[III], Praha 1783
- Albert Starzer, Oswald Redlich, Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts

Literatura:

- Libor Jan, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy, Brno Masarykova univerzita 2000
- Libor Jan, Václav II. a struktury panovnické moci, Matice Moravská Brno 2006
- Josef Šusta, Dvě knihy českých dějin, Kniha první, Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, Praha 1926
- Josef Žemlička, Počátky Čech královských, Proměna státu a společnosti, Nakladatelství LN 2002
- Josef Žemlička, Čechy doby knížecí, Nakladatelství LN 2002
- Antonín Gindely, Staré paměti dějin českých, svazek 1., Praha nákladem kněhupectví I. L. Kolber 1865
- Hermengild Jireček, Slovanské Právo v Čechách a na Moravě, Doba druhá Od počátku XI. do konce XIII. Století, Praha Sklad Karla Bellmana 1864
- Jan M. Hulákovský, O původu jmen rodních, In: Časopis musea Království českého 1860;

¹³¹ Srovnej Libor JAN, zemský soud, s 47; Jan M. HULÁKOVSKÝ, O původu a proměnách jmen rodních, In: Časopis musea království českého.

¹³² Srovnej Libor JAN, zemský soud, s 49.

- Hermengild Jireček, O starých soudech slovanských v zemi české, In: Právník. Časopis věnovaný vědě právnické vůbec, Ročník první 1861
- Hermengild Jireček, O soudech župních, neboli cúdách, In: Časopis musea království českého, 1856 XXX. ročník, svazek čtvrtý
- Karel Jičínský, Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje, Praha 1862, nákladem c.k. univerzitého kněhkupectví J.G. Calve
- Robert Šimůnek, Prestižní a patetické titulatury - šlechtická hrdost, pýcha, závist a výsměch, In: Evropa a Čechy na konci středověku Sborník příspěvků jmenovaných F. Šmahelovi
- Beda František Dudík, Dějiny Moravy VI. (1878), VII. (Praha 1880)
- Beda František Dudík, Dějiny Moravy, Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306, Praha 1882
- Jan Bistřický, František Spurný, Ludvík Václavek, Metoděj Zemek, Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu 1173-1380, I. díl, Brno 1991